

Emil Botta. Ipostazele oniricului

Prof. univ. dr. IULIAN BOLDEA
Universitatea „Petru Maior” Târgu-Mureș

Abstract

Emil Botta. The Hypostases of the Oneiric

Emil Botta is one of the most original Romanian poets. He assumed the condition of the damned poet and refused to be included in any pre-established category. He willingly created a mask for himself and played a part. Nevertheless, this was more than just an image since it actually reflected his true inner self. The poet was acutely aware of the profound distinction between the “face” and the “mask”, between the spirit and the body.

His poetry is a singular one in the 20th Century Romanian literature. It is situated somewhere in between the disabused meditation and the ontic ceremony, the poet trying to perceive beyond the horizon of reality into the mysterious horizon of transcendence.

Keywords: *Emil Botta, Romanian poetry, oneiric, visionary, damnation*

Hamletianismul lui Emil Botta, de care s-a făcut atâta caz, nu e neapărat o poză. E, în ipostaza aceasta, naturalețe și adevăr al ființei și al rostirii, o doză de îndoială și de scepticism, este și livresc, dar, în același timp, și expresivitate studiată, toate acestea într-un amestec în care elementele componente sunt destul de greu de disociat. O tristețe iremediabilă, cu ecouri metafizice, plutește deasupra acestor versuri, în ciuda caracterului lor teatralizant, ori a aspectului de farsă al unor înscenări, fapt observat și de criticul Ion Pop, care subliniază modernitatea unei asemenea poezii: „Conștiință acut modernă, Emil Botta face poezie „convențională” împotriva convenționalului, insinuând, încă de la debutul din 1937 cu *Întunecatul April*, necesitatea unei maxime libertăți de mișcare a actului creator. Transformată în spectacol, lumea e pentru el o imensă magazie de recuzită la dispoziție - decoruri, ipostaze, costume, gesturi; mod de a rosti o anume neîncredere în real, expresie a unui particular scepticism. Cele mai multe din vechile sale poeme ascund parcă, în adânc, ca pe o invizibilă coloană vertebrală, versul Glossei eminesciene: «Alte măști - aceeași piesă». Consumându-și lucid drama, pusă sub semnul tristeții de a nu mai putea participa fără cenzură la dinamica existenței, poetul îi conferă o marcată notă spectaculară, supralicitând efectele scenice, dilatând cu bună știință gesticulația, conferind tonului discursiv un patetism care se anulează doar parțial în excesul său: caricatură a unei vieți desfășurate pe coordonate

tragice - dar dintr-o asemenea expresie rezultă tocmai jocul dublu făcut de poet, între tragedia reală și cea exprimată - distanță a îndoielii, traiect al fundamentalei melancolii.”

Privirea abulică aruncată asupra unei lumi în derivă, scepticismul și dezabuzarea provocate de un univers ce poartă în carnea sa de abur semnele extincției, toate acestea se aliază, în cazul lui Emil Botta, cu un anume „alexandrinism,” pe care îl remarcă Eugen Ionescu, alexandrinism materializat în cultul expresiei frumoase, în rafinamentul dicțiunii lirice și fastul imagistic. Tot Eugen Ionescu făcea referire la teatralitatea funciară a poemelor lui Emil Botta, poeme în care eu-l e într-un perpetuu dialog cu sine, asumându-și un rol, o mască lirică, totuși de inexprimabilă autenticitate.

Lirica lui Emil Botta se caracterizează, pe de altă parte, și printr-un patetism oracular și o frenezie imagistică de sursă romantică, printr-o ironie teatralizantă ce spiritualizează lucrurile și fapăturile, conferindu-le un contur himeric și o deschidere spre fantasticul aspectelor umile ale existenței. Poetul însuși se închipuie, cum scrie Eugen Simion, în ipostaza unui El Desdichado aflat într-un univers marcat de semne hieratice ale extincției și ale umbrei: „*Singur umblam prin desime,/ prin a Rusalor codru vestit./ Negru de tristețe, tristeții sortit,/ singur umblam prin desime./ Când auzit-am auzit/ glas ca de zimbri, metalic, ascuțit:/ Briareu!/ Aici în desime nu-i nime,/ doar păgânească treime,/ tăcutele doar elocinți vegetale și zăulica și eu./ Ab, e codrul, titanul cu brațe o mie,/ strămoșul codru e Briareu./ Și mi-a dat domnul neliniștea setei nebune,/ rubedenia vulcanelor crăpate de sete,/ simpatia stâncii, a focarelor bete,/ purtam pe buze munți de cărbune!/ Ai băut a vieții și a morții frumusețe toată,/ codrule mare, Briareu!/ Dar gura mea e gură de cântec, fântână secată,/ gură de iad căreia îi e sete mereu.”*

Peisaje lirice pe care le transcrie Emil Botta în multe poeme sunt marcate, în subsidiar, de umbra timpului atotprezent, ce amenință ființa, dar, în același timp, deschide și o zare spre eternitate. Privirea nostalgică a eu-lui așează elementele firii într-un contur idealizant, le acordă un halou utopic, de vrajă melancolică și de miraj al amintirii reculese. Codrul devine, precum în versul eminescian, o figură cvasimitică tutelară, cu inflexiuni simbolice, figură ce participă la ritualul existenței: „*Mă duce dorul către umbre iară,/ străbune codru, vechiul meu Alcide,/ cu gure dulci m-au sărutat silfide,/ m-a prins, în plasa ei, plăcuta seară./ Nu-s astre-n cer câte visez iubi,/ nu-i noapte-atâta câtă ard să port,/ departe-s, vai, de-al veșniciei cort;/ în umbra lui regească vrere-aș fi!/ Veste s-a dus că nu mai suntem tineri,/ s-a istovit al tinereții pas.../ Din focul clipei stinse ce-a rămas?/ Lacrime doar, ce-s partea crudei Vineri./ Război am vrut, mă rog acum de pace,/ străbune codru, vechiul meu Alcide,/ în poartă bat și te implor: deschide./ Sunt, tot, o noapte. Frig mi se mai face.”*

„Frigul,” „umbra,” „focul clipei,” „Himera” sunt figuri metaforice emblematice pentru lirismul lui Emil Botta, lirism impregnat de fiorul de taină al visului și de ecouri livrești, dar și de o neîndoielnică ipostază spectacular-fantezistă. Tema iubirii stă, la acest poet, sub semnul unei melancolii grele, difuze, sub apăsarea unui „dor fără sațiu” dar și sub amprenta nedesăvârșirii sentimentului, a îndeterminării ce domină gesturile și vorbele nerostite: „*Tu erai apa care doarme,/ eram țârmure înmărmurit,/ și ce brațe de piatră avea/ stânca sciților, acel țârmure scit!/ Și mă făcui vultur pleșuv,/ pasăre de foc ce vulturește căta,/ braț de văpăi vulturește îmbrățișa/ apa, apa care dormea./ În rătăcire m-am rătăcit,/ în ceruri gigante printră nori./ Și în rătăcire eram fericit,/ dând uitării acel țârmure scit.*”

Imponderabile și vizionare, poemele lui Emil Botta se regăsesc sub semnul unei atracții către adâncurile insondabile ale ființei, către himerele cele fără chip și corp, către care eu-l poetic se simte atras implacabil („*Vine un chip fără chip,/ vine o voce fără voce,/ un sunet fără sunet,/ vine o față fără față,/ vine canală cea luminoasă,/ cu aripi mii./ Și ce țesătură,/ ce scriere cuneiformă,/ ce misterioasă,/ ce țepi de arici/ în fluturare hidoasă!/ nu mă lupt cu tine/ ca Iacob cu îngerul,/ nu mă cosi, nu mă secera,/ nu mă cheamă Iacob,/ sunt altcineva./ Făpturile visului meu/ sunt preacurate,/ mâinile mele sunt ostenite,/ la piept așezate./ A sunat stîngerea/ și se lasă liniște, liniște./ Și numai cristali/ și doar minerale/ în spelunca din vale*”).

Pusă sub semnul vizionarismului crepuscular și al fanteziei onirice, poezia lui Emil Botta are ținuta orfică a creației de autentic fior ontic, în care făptura poetului se confruntă cu propriile-i himere și cu abisurile lumii.

Poezia lui Emil Botta are un caracter cu totul aparte, o individualitate incontestabilă în contextul lirismului interbelic. **Întunecatul April**, volumul său de debut din 1937, a fost primit de critica literară a vremii tocmai în sensul „*semnelor noi de lirism*” pe care le aducea cu sine. Vladimir Streinu observă, într-un articol de întâmpinare, intitulat chiar **Semne noi de lirism**, mărcile specifice ale acestui volum, stabilind și anumite filiații: „*Volumul său de versuri Întunecatul April înnoiește lirismul nostru cu un timbru grav ce se înalță din vecinătatea umorului negru, cu o intensitate emotivă împerecheată deseori cu luciditatea propriei luări în derădere; ne primenește gustul literar cu o sinceritate către care suntem bucuroși să observăm că poezia noastră, după atâtea voite sterilizări, se îndreaptă din nou, dar mai ales cu o figurație, deși simplă, puternică și originală. Încât, chiar de la începutul carierei poetice a d-lui E. Botta, am putea vorbi despre o interesantă identitate lirică (...). Cum nu stăm acum să stabilim filiațiunii certe, ceea ce ne apare ca indiscutabil în legătură cu Emil Botta este că poezia sa reprezintă la noi un ultim filtraj al toxinelor lui Edgar Poe, trecute mai întâi prin șirul poezilor francezi de după Apollinaire.*”

Simularea, voința de mistificare sunt trăsături subliniate și de Cornel Robu: „*Toate - echivoc subminate printr-un voit aer de teatralitate, de duplicitate, de*

impenitentă simulare și mistificare. «Spectacolul liric», astfel regizat, își păstrează totuși un suflu de irepresibilă sinceritate și naturalețe, având darul să cristalizeze paradoxalul efect de a neutraliza prin autosarcasm și, concomitent, de a exaspera frenetic patosul stării de criză, debitat cu înfrigurată feroare, cu o voluptate a autoflagelării împinsă la limitele paroxismului: romantica exaltare și romantica ironie se salvează reciproc - diversiune și contradiversiune - menținând discursul și gestică, fără abatere, în registrul grav și elevat, evitând totdeauna riscul hazului facil ca și pe cel al declamației emfatice; nu întotdeauna, poate, pe cel al supralicitării manieriste.»

Poezia ***Un dor fără sațiu*** a fost publicată pentru prima oară în volumul ***Pe-o gură de rai***, din 1943 și se detașează printr-o subtilă întrepătrundere a realului și fanteziei de sursă manieristă, a convenției estetice și a trăirii pure. Afectele nu mai sunt, aici, camuflate dedesubtul unor măști, nu mai sunt distribuite în roluri, ci, mai curând, se lasă transcrise în registrul unei subiectivități prin care autorul caută să-și descifreze, prin modalitățile liricului, propriile tribulații, trăiri și resurse interioare.

Eu-l liric resimte, în adâncul său, o stare de imprecizie ontică, de tulburătoare neliniște în fața nepătrunsului existenței, o aspirație perpetuu neîmplinită spre un absolut, întrezărit abia, niciodată atins. Himera, năluca unui nesaț nicicând destins, sunt ale unei ființe ce-și asumă propriile limite ale condiției omenești, marcată de fragilitate și de perisabil, dar care trăiește și năzuința spre o transcendență mântuitoare. E, în fond, vorba de ambivalența și ambiguitatea proprie oricărei conștiințe umane, fixată tiranic în modelele și tiparele biologice ale unui trup, dar, în același timp, livrată revelațiilor și iluziilor ce o transcend, ce-i circumscriu condiția.

Eu-l își mărturisește, în versuri de o tulburătoare simplitate, austere și transparente în același timp, dubla apartenență; odată la timpul terestru, cu constrângerile și avatarurile sale și, pe de altă parte, la un timp nedeterminat, de sorginte cosmică, un timp al misteriiilor transmudane și al iluziei eliberatoare. În acest fel, între lumea interioară, a unei conștiințe ce resimte cu acuitate propriile sfâșieri sufletești, și spațiul exterior, colorat de o diafană amprentă himerică, se edifică o corespondență neîndoielnică. Consubstanțialitatea între cei doi termeni ai ecuației poetice, eu și univers (un univers al tainei și iluziei, al nedesăvârșirii și infinitului) dă expresia caracteristică acestor versuri: „*De un dor fără sațiu-s învins/ și nu știu ce sete mă arde./ Parcă mereu, din adânc,/ un ochi răpitor de Himera/ ar vrea să mă prade./ Și pururi n-am pace,/ nici al stelei vrăjît du-te vino în spațiu,/ nici timpii de aur, nici anii-lumină,/ izvoare sub lună, ori dornică ciută,/ nimic nu mă stinge, nimic nu m-alină/ și parc-aș visa o planetă pierdută.»*

Privirea halucinantă a poetului are o încărcătură tragică. Damnarea rezultă aici din neputința asumării unei condiții apolinice în fața unei existențe convulsive și de o ineluctabilă diversitate. Tentația irealității, a aceluși fior de umbră și de mister ce se află dincolo de fața lămurită, clară a lucrurilor conferă versurilor o expresivitate onirică. În fața adevărilor arhetipale, a tainelor genezeice, a adevărilor ultime, glasul poetului are inflexiuni de înfiorare și de gravitate nestilizată, este sublimat până la șoapta ce amintește incantațiile rituale. Finalul poeziei este revelator în acest sens, al transcrierii unei neliniști fundamentale a ființei ce nu-și găsește rostul și locul, aflându-se sfâșiat între extremele trăirilor și ale rostirilor sale („*E atâta nepace în sufletul meu, / bătut de alean și de umbre cuprins... / Un dor fără sațiu m-a-nvins, / și nu știu ce sete mă arde mereu*”).

Nu puține sunt ilustrările gramatical-stilistice ale negației, fapt ce ilustrează tocmai refuzul poetului de a se fixa într-o condiție dată, starea de inconfort pe care i-o provoacă determinarea, conturul tiranic al individuației. Himera, iluzia pe care o urmărește poetul poate fi și poezia, întrupare imponderabilă a gândului, relief armonios și inconstant al lumii încrustat în vers. ***Un dor fără sațiu*** e arta poetică a unui autor de o incontestabilă autenticitate a trăirii și rostirii.

Lirica lui Emil Botta are, cum s-a constatat, o singularitate pronunțată, un sunet aparte în ansamblul lirismului românesc al secolului al XX-lea. Poemele sale se situează, cele mai multe, la întrepătrunderea dintre meditația dezabuzată și ceremonia onirică, autorul scrutând hotarele de dincolo de existența empirică, orizontul de mister al transcendenței, ca și suavitatea clipei ce trece fulgerător în neant. Pe de altă parte, trebuie să observăm că în versurile lui Emil Botta se produce o dualitate funciară, o dedublare a rolurilor. Eu-l liric este, în același timp, regizor, martor și actor al propriilor trăiri și neliniști, studiindu-și cu luciditate și abulie gesturile, himerele și iluziile. Ion Pop, într-un studiu intitulat sugestiv ***Elegia „realului imaginar”***, notează că „*deși «retoric» și uneori «anecdotic», el este astfel într-un chip cu totul particular: poezia sa se constituie ca stil discursiv, ca spectacol al reconstituirii stilistice a propriei sale alcătuirii. Este mereu evident că poetul își înscenează fantasmalele, fără a dezvolta însă și o «acțiune» propriu-zisă; pe primul plan se situează modalitatea rostirii. Ca și până acum, acest lirism vizionar rămâne disciplinat de o impecabilă ritmică, elaborat cu un particular simț al muzicalității cuvântului, cu o grijă vădită pentru puritatea dicțiunii. În marele teatru al lumii, poetul compune adevărate tirade, construcții savante, de o prețiozitate studiată, cultivând un mimetism stilistic de mare efect - sinteză în care tonul arhaic-cărturăresc se întâlnește cu limbajul voit neologistic, menit să marcheze distanța critică, ironică, a scriitorului față de propriul text.*”

Volumul *Întunecatul April*, din care face parte și poezia *Fantasmagoria*, a apărut în anul 1937 și a fost considerat cel mai reprezentativ pentru poetica lui Emil Botta, pentru viziunea sa asupra lumii, dar și pentru mijloacele poetice specifice. Pompiliu Constantinescu, în comentariul dedicat volumului, observa că „*este în poezia d-lui Botta un exces de imagine, poate o facilitățe și o dexteritate (reminiscență suprarealistă?) de care nu trebuie totuși să-l condamnăm; acest fel de a zburda printre elemente cosmice, de joc clovnesc printre aștri, ascunde un zăbucium real, de tragică paiață care plânge în surdina. Fiindcă originalitatea d-lui Botta este de a glumi cu dramele sale, de a le regiza în decoruri solemne, pe care le surpă apoi prin umor; poetul stă după cortina, urmărește spectacolul dorințelor sale grandioase și, când simte că și-au luat câmpii, le potolește, impunându-le drastic o tumbă din înălțimi pe pământ. Livism și autoironie fraternizează într-un prețios dozaj de imagine, de constrângere interioară adesea.*”

Poezia *Fantasmagoria* se înscrie în același regim al oniricului și al halucinantului fantezist. Poetul imaginează o scenă a regresiei elementelor înspre starea lor originară, înspre stadiul lor embrionar. Este închipuită aici o viziune a reculului spre increat. De fapt, modalitatea primordială de expunere a faptului liric este invocarea, o invocare ce are și reflexe magico-rituale, cu o tentă filosofică abia sugerată, aluziv. Lucrurile sunt imaginate nu în stadiul lor matur, încheiat, ci în acela al neîmplinirii, al desfășurării lor în timp: „*Stele ascunse în telescop, / întoarceți-vă-n cer. / Douăzeci de ani astronomul miop / ca să vă caute ca pe mioare un oier. / Priviri, la matcă vă-nturnați / ca ploaia, ca izvoarele. / Orbul care v-a pierdut cere să-i redați / luna și soarele.*” Ultima strofă a poeziei face referire și la umanitate. Oamenii, cu dinamismul și reflexivitatea lor, sunt reprezentați în ipostaza de virtuale pietre, revenind astfel la stadiul inerției originare („*Melci, reintrați în cocioabe, / cenușă revino în focuri și-n vetre, / copaci, întoarceți-vă în muguri, în boabe, / și voi, oameni, în pietre*”). De fapt, Emil Botta transcrie în poezia sa o apocalipsă întoarsă, cu reprezentarea universului care dispare în punctul de origine, în vârtejul increatului inițial.

Postura de poet damnat, ce refuză încadrările de orice fel, și își confecționează cu bună știință o mască, un rol, este cea care i-a conferit singularitate și originalitate lui Emil Botta. Asumându-și condiția poetică și existențială sub spectrul teatralității tragice, poetul are conștiința discrepantei evidente dintre „față” și „mască”, dintre spirit și trup, a rupturii ineluctabile dintre eu-l adânc, cu toate străfundurile sale nebănuite și tribulațiile eu-lui de suprafață, cu gesturi mecanice, cu trăiri convulsive, lipsite parcă de o logică bine precizată. Cu toate acestea, „poza”, „rolurile” asumate de poet nu sunt simple artificii ori simulacre lipsite de orice consistență, ci, mai curând, semne exterioare ale unor trăiri extreme, de o autenticitate a substanței ontice lipsită

de orice echivoc, chiar dacă încifrată în cod alegoric ori în întrupări fantastice ale viziunii.

Bibliografie selectivă

- ❖ Cristea Radu, Călin, *Emil Botta. Despre frontierele inocenței*, Editura Albatros, București, 1984;
- ❖ Iorgulescu, Mircea, *Rondul de noapte*, Editura Cartea Românească, București, 1974;
- ❖ Manolescu, Nicolae, *Istoria critică a literaturii române*, Editura Paralela 45, Pitești, 2008;
- ❖ Manolescu, Nicolae, *Literatura română postbelică*, Editura Aula, Brașov, 2001;
- ❖ Mihăilescu, Dan C., *Întrebările poeziei*, Editura Cartea Românească, București, 1988;
- ❖ Pop, Ion, *Jocul poeziei*, Editura Cartea Românească, București, 1985;
- ❖ Robu, Cornel, în *Dicționar analitic de opere literare românești*, vol. II, Editura Casa Cărții de Știință, Cluj, 1999;
- ❖ Simion, Eugen, *Scriitori români de azi*, I, Editura Cartea Românească, București, 1978;
- ❖ Uricariu, Doina, *Apocrife despre Emil Botta*, Editura Universală, București, 2001.
- ❖ Uricariu, Doina, *Ecorșeuri: Structuri și valori ale poeziei românești moderne*, Editura Cartea Românească, București, 1990;